

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 93 1972

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: E. N. Tigerstedt, Örjan Lindberger

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Informationsindustri AB, Uppsala 1973

Det moderna genombrottet i Nordens litteratur betitlar *Lars Furuland* sin textutgåva, men den ger inte riktigt den fylliga bild jag hade väntat av Skandinavians nya, realistiska diktning under 1870- och 80-talen. Det är gott och väl att Kierkegaard får inleda volymen och att Brandes Indledning till Hovedströmningar inte har förbigåtts. Tamt representerad blir Ibsen, eftersom inget drama medtagits, utan enbart lyrik (däribland På vidderne) samt ett brev till Georg Brandes. Inför Bjørnsonurvalet står jag undrande. En fortælling som Faderen och fiskarjantans »første mødes sødme» är inte precis vad man brukar räkna till genombrottslitteraturen, heller inte en dikt som Mit følge. Däremot försvarar Åbne vandel! och den »psalm» som börjar »Ære det evige forår i livet» väl sin plats. Men varför inte ge utrymme åt *Over ævne* (1883) — det drama varom Georg Brandes förklarade: »Bjørnson har aldrig skrevet noget bedre skuespil — Ibsen heller ikke.» (Berättelsen *Støv* hade också kunnat komma ifråga.) *Lars Furuland* har för urvalet fått råd av sin far, f. folkhögskolerektorn Gunnar Furuland. Min mor som vid sekelskiftet låg ett läsår på Askovs folkhögskola, minns en av de danska lärarnas maning: »*Lys over landet!* Det är det vi vill, men *ikke* i J. P. Jacobsens mening!» Vad jag menar är att *Lars Furuland* som huvudansvarig för antologin i högre grad än vad han gjort borde ha bevakat de verkligt radikala, uppseendeväckande inläggen från 1870- och 80-talens moderna genombrott. Dessa kunde också gärna ha kontrasterats mot uttalanden av exempelvis Oscar II och Wirsén; däri genom hade antologin blivit färgstarkare och slagkraftigare. Det är gott och väl med tidig lyrik av Holger Drachmann och Jacobsen, men Mogens — »et helt lille stormløb mod 'Reactionen' i Danmark» (Hakon Stangerup) — hade alla gånger varit bättre på sin plats än novellen *Et Skud* i *Taagen*. Utrymme för texter som *Over ævne* och *Mogens* hade vunnits, om en rad icke relevanta texter av Ola Hansson och Strindberg från 1890-talet och senare i stället hade slopats. Att Henrik Menander finns representerad med ett par socialistiska poem utgör däremot ett plus. Gustaf af Geijerstam hade varit väl förtjänt av att få något kapitel omtryckt ur *Uppsala-romanen Erik Grane* (1885). Ännu mer saknar jag Arne Garborg med ett utdrag ur *Mannfolk* eller *Bondestudentar*. Hans *Jægers Fra Kristiania-Bohømen* borde inte heller alldeles ha förbigåtts. Överhuvud taget finns det inget skäl att inte också brandskatta romaner! *Kiellands* allegoriska novell *Torvmyr* är ett mindre lyckligt val, allra helst som den valda Pontop-

pidannovellen (*Ørneflugt*) också utgör en djurfabel. Den bitska satiren i *Kiellands* romaner och noveller mot norska präster och ämbetsmän är helt mörklagd. Dennes storhet som brevskrivare hade också kunnat markeras. Ur Ola Hanssons *Sensitiva amorosa* har medtagits två avsnitt. Man hade emellertid välkomnat ett avtryck av *bela* novellsviten. Den fjärde upplagan av detta verk utgavs med en efterskrift av Hans Lindström 1957 i serien Svenska Litteratursällskapets klassikerutgåvor. Sedan denna serie nedlagts har *Sensitiva amorosa* blivit mycket svåråtkomlig i undervisningssammanhang. Att *Furuland* försett antologin med mönstergilla bibliografiska hänvisningar skall till slut noteras.

Ulf Wiströck

Johs Lunde: *Alexander L. Kielland. Verdiarv og budskap*. Gyldendal Norsk Forlag. Oslo 1970. Owe Apeland: *Alexander L. Kiellands romaner*. Universitetsforlaget. Oslo 1971.

Den norske diktaren Alexander L. Kielland är en av de få läsbara och alltjämt lästa åttitalisterna bland romanförfattarna. Tyvärr är denne lättsamme och spirituella moralist från denna litterära epok numera mycket litet läst i Sverige. Och det är synd ty hans bästa romaner som debutromanen *Garman & Worse* (1880) och *Skipper Worse* (1882) har fortfarande någonting att ge både genom sin konst och genom det budskap de bär fram.

Just detta budskap är huvudföremålet för den bok som Kielland-forskaren Johs. Lunde publicerat med titeln *ALEXANDER L. KIELLAND. Verdiarv og budskap*. Lunde som är Stavangerbo har tidigare gjort sig känd som en omdömesgill och kunnig Kiellandforskare med boken *Handelshuset* bak *Garman & Worse*. *Jacob Kielland & Søn* (1963) där han ingående och effektivt dokumenterar den nära förbindelsen mellan romanernas handelshus och verklig-hetens.

Lunde koncentrerar sig huvudsakligen på romanerna *Garman & Worse* och *Skipper Worse* som han med all rätt finner vara de mest levande av *Kiellands* romaner men han ger också utblickar över hela *Kiellands* diktning. I sin bok är han ute för att revidera den enligt hans uppfattning gängse bilden av Alexander Kielland som patentradikal författare, »markert ved stikord som ateist, rasjonalist, brandesianer, prestehater, venstreradikaler, — en nådelös angriper av kirke, embetsstand, besteborgerskap og konvensjonell moral. Man er blitt hengende fast i åttiårenes og positivismens forestillinger».

Lundes revision av Kiellands diktarprofil går ut på att förankra honom i hans släkt och göra honom till en arvtagare av den värdeskala och de fasta etiska principer som hyllats inom familjen i generationer och som i romanerna företräds av gestalter som »Unge-Konsulen» och »Gamle-Konsulen». Det är ur denna grund som diktarens moraliska budskap framförallt växer enligt Lunde. Denna tes formuleras mycket eftertryckligt i bokens slutord som behandlar den dramatiska fartygsbranden i Garman & Worse, vilken liksom så mycket annat hos Kielland har en symbolisk betydelse: Men man lyckas släcka mordbranden bl. a. genom en insats från husets yngste son Gabriel Garman:

»Monumentet til ære for 'det gamle' brenner ikke. Ildpåsætterten, representanten for klassekampradikalismen ute i 'west end', oppnår ikke sin hensikt. Redningsmannen er den aristokratiske arving til Husets tradisjoner, som anfører for en lojal og trofast arbeiderstok. Den moderne business-mentalitet seirer heller ikke — det blir ikke kjøpt noe damskip. Reddet av sine egne, renset i flammene fra nye sosiale idéer, seiler 'Phönix' inn i fremtiden, som en bevare og viderefører av grundverdier i den klassiske arv som det alltid vil være radikalt å realisere.»

Jag är benägen att i stort sett hålla med författaren i hans ibland som här kanske något subjektiva revision av den konventionella Kiellandbild. Men det ligger liksom i sakens natur att han går för långt i sin omvärdering. Lunde refererar på ett föredömligt sätt till sina föregångare, bl. a. Valborg Erichsen Lynner, Vem var Alexander Kielland? (Edda 1937), Olav Storstein, Kielland på ny (1949) samt undertecknads doktorsavhandling Alexander Kiellands litterära genombrott (1952). På några ställen måste jag sätta ett frågetecken i kanten för författarens påståenden och slutsatser.

Inledningsvis konstaterar han bl. a. beträffande sina föregångare att Kiellands första biografier i stort anlade ett radikalt liberalt perspektiv och att man i stort sett godtog Kiellands egen uppfattning att han främst var en tendens- och nyttodiktare. Och så fortsätter han: »Olav Storstein skiftet den liberale betraktningssmåte med den marxistiske og la hovedvekten på den sosialpolitiske ideologi. Nils Erik Bærendtz store avhandling modifiserste dette synet, men sluttet sig nærmest till den kulturradikale betraktningssmåte.»

Här måste jag inlägga en bestämd gensaga. Jag vill inte stoppa in Kielland i något fack. Min ståndpunkt i detta avseende baserar sig helt på studiet av diktarens personliga och andliga miljö och de sakliga slutsatser man kan dra

därav. I min avhandling underströk jag mycket kraftigt hur kluvan Alexander Kielland var mellan sin nedärva lojalitet och sympati för släkktaditionen och sin grundmurade radikala åskådning. Det är denna spänning som gör Kiellands bästa romaner så levande. Jag tillåter mig citera mig själv: »Kielland var kanske den av genombrottsförfattarna, som genom sitt ömtåliga samvete och sitt rättfärdighetskrav hade det starkaste sociala medvetandet. Härvid kompliceras hans ställningstagande i hög grad av hans klivenhet mellan arvsbetingad sympati för det gamla och hans både med intellekt och hjärta omfattade radikala åskådning. Denna spänning mellan två motsatta poler är det som hos Kielland driver indignationen och den moraliska rigorismen i höjden. Men det är också denna spänning som förlänar hans dikning dess levande puls och mänskliga rikedom.»

Kielland var alltså enligt min mening under hela sitt diktarliv »ett rov för stridiga känslor». Det är denna psykologiska situation som ger hans dikning dess heta puls som kan engagera oss än idag. I sin revisionism går Lunde för långt genom att han överdimensionerar den ena av polerna nämligen släktarvet. Bilden av diktaren blir på så sätt ensidig och också mindre intressant. Man kan inte bortse från klivenheten. Nu driver inte Lunde sin linje så krasst och det tycker jag boken vinner på.

Den har för övrigt också många förtjänster. Skildringen är biografisk och här har Lunde fått fram åtskilligt nytt och intressant, bl. a. från barndomen och i skildringen av familjen. Han har också närmare kunnat belägga när och hur Kielland stiftade bekantskap med två av sina husgudar Kierkegaard och Heine. Jag tror dock inte att Kielland som Lunde ingående söker visa tog intryck av Kierkegaard redan under skoltiden. Att en lärare som Kielland ansåg motbjudande och som utgjorde förebilden för adjunkten Aalbom först skulle ha invigt honom i mästaren Kierkegaards värld verkar psykologiskt omöjligt.

Författarens analys av bröderna Brandes inflytande på Kielland och de slutsatser han kommer till kan jag i stort sett ansluta mig till. Han menar att de bästa verken som Garman & Worse och Skipper Worse hör till dem som minst påverkats av bröderna Brandes och att deras påverkan på Kielland varit på gott och ont. Därom kan man ju tvista. I min avhandling framhöll jag att brandesinflytandet väsentligen varit positivt, bl. a. i den meningen att det var deras uppmuntran som i hög grad gjorde Kielland till författare. Han kanske hade blivit det ändå men det är inte säkert. I detta avseende har de alltså spelat en mycket stor och

positiv roll. Bröderna Brandes insåg genast att Kielland var en stor begåvning och stärkte hans vacklande självkänsla så att han verkligen vågade ta steget fullt ut. Här ligger deras verkliga betydelse för honom, enligt min mening.

På ytterligare några punkter skulle jag kunna rikta några invändningar mot Lunde. Det hindrar emellertid inte att man sammanfattningsvis kan karaktärisera boken som ett värdefullt tillskott till litteraturen om Kielland, som med den har tillförts mycket nytt intressant material presenterat på ett omdömesgillt sätt. Det är en väsentlig bok, som med de invändningar man kan resa mot den berikar och fördjupar kunskapen om en alltjämt mycket levande diktare.

Lunde koncentrerar sig helt på det etiska budskapet hos Kielland. I sin stora bok *Alexanders L. Kiellands romaner* med undertiteln *Konstnerisk stil och metode* har Owe Apeland helt ägnat sig åt studiet och analysen av Kiellands konstnärsskap. Tidigare forskare har visserligen i större eller mindre utsträckning ägnat sig åt studier av Kiellands stil och konstnärliga metod, men ingen har gjort det så konsekvent och så energiskt som Apeland. Här är han något av en pionjär.

Det är egentligen underligt att ingen tidigare gett sig in på denna uppgift beträffande en så konstnärligt betydande diktare som Kielland. Att uppgiften är tacksam visar Apeland med sin bok, där han intressant och instruktivt genomlyser Kiellands konstnärskap och där han på ett övertygande sätt lyckas visa vilken oerhörd medveten konstnär Kielland var.

Kiellands stora problem som konstnär var att gestalta tendensen så konstnärligt effektivt som möjligt. Här om sysslar bl. a. den diskussion han för i sina brev med sina litterära vänner, t. ex. Björnsterne Björnson, men framför allt med läromästarna bröderna Brandes. Det har lyckats Apeland att på ett mycket övertygande sätt visa hur genomarbetade Kiellands romaner verkligen är ifråga om stil och komposition.

Han har vid sin analys haft stor glädje av de kommentarer som Kielland strör omkring sig i sina brev. I avsnittet *Den herskende egenskab* citerar Apeland ett brev från Kielland till Georg Brandes där han skriver »att jag mindre intresserar mig for det enkelte Menneske som saadan men mere for Menneskene i Forhold til hinanden og til en eller anden Last eller Daarskab. Jeg tænder ligesom et Baal i Midten, hvor jeg vil brænde et eller andet Samfundsonde, og rundt dette grupperer sig en Flok Personer, om hvilke Baalets Lys falder stærkere og svagere, men altid kun i Belysning fra Baalet; derfor blive mine Figurer ensidigt be-

lyste eller — som man siger — overfladiske. Det er nu en gang min Maade, og derfor — kan du vel vide — finder jeg den aldeles udmærket god.»

Detta är självmedvetet sagt men bättre kan det inte sägas. Det är in nuce Kiellands konstnärliga metod. Apeland kan utförligt belägga denna kommentar i sin analys som här bl. a. gäller den s. k. herskende evne, ett begrepp som Kielland medvetet arbetade efter i sina personkaraktäristiker. »Det er ikke umulig at han som så mange av tidens diktere er blitt influert av Hipplyte Taine og hans teorier om den herskende evne», skriver Apeland. Här är författaren aldeles försiktig. Det är alldeles självklart att Kielland direkt och indirekt kände till Taines filosofi på den här viktiga punkten och att han har anammat den som arbetsmetod.

Apeland har en god kännedom om Kiellands litterära arv. Han nämner i olika sammanhang Kiellands litterära husgudar som Dickens, Daudet, Heine, Kirkegaard, H. C. Andersen, J. P. Jacobsen m. fl. men han gör det bara i förbigående som ett faktum utan att göra några jämförelser mellan dem och objektet för sin undersökning. Författarens underlåtenhet att litterärt förankra Kielland är en brist i boken, den litterära analysen blir på något sätt perspektivlös. Den skulle ha vunnit på om Apeland närmare preciserat vad Kielland lärt sig av de stora föregångarna. Mot denna bakgrund skulle man ha fått en tydligare bild av Kiellands litterära egenart. Som det nu är analyserar Apeland sida upp och sida ner stildrag hos Kielland som man vet att han ursprungligen har anammat av sina läromästare och införlivat med sin egen litterära profil. Ett kapitel härom hade varit på sin plats. Här hade Apeland i hög grad kunna bygga på sina föregångare, av vilka flera varit inne på detta intressanta område. Det tillhör emellertid inte Apelands styrka att referera till föregångarna. Det hade varit klädsamt om han gjort det lite oftare. Då hade han också kunnat förkorta åtskilligt i den stora boken, gjort ett kräsare urval av exempelsamlingen. Det finns också gott om truismer som t. ex. när författaren konstaterar »at særnorske idiomere synes å stå tettere i direkte tale enn i teksten forövrig». Det vore underligt annars.

Men även om det enligt min mening finns vissa brister i denna bok, måste man med eftertryck slå fast att Apelands analytiska metod varit mycket fruktbarande. När man har läst den här boken har man en mycket klarare och konturskarpare bild av Kiellands konstnärsskap. Apeland har bl. a. lyckats visa hur oerhörd nog Kielland var med kronologin i sina romaner

som han arbetade med på ett närmast pedantiskt sätt. Och Apeland har kunnat visa vad man tidigare kanske anat att Kiellands romaner hänger ihop på ett fullt medvetet sätt: »Det er ved å følge noen 'Hverdagsmennesker' gjennom en årrekke i et oversiktig miljø at Kielland har opnådd å gi sine livsskildringer et så vidt ensartet preg. De forenes i et helhetsbilde av samfunnet slik det tar seg ut innenfor detta avgrensede tidsrom. Man fristes derfor til å si at han — ved siden av eksperimentet 'Sne' — i grunnen bare har skrevet en eneste 'roman', men till gjengjeld er den av meget stort format. Den handler hovedsakelig om slekters gang i en liten kystby med nærmeste omegn ...»

Detta är påfallande riktigt. Och Apeland bekräftar här att Kielland egentligen bara hade ett stort ämne att skriva om, nämligen födelsestaden Stavanger. När han hade uttömt det ämnet var han slut som författare. Det konstaterade redan den ibland förfärande klarsynte Ibsen.

Ett mycket välavvägt avsnitt är det som handlar om de sociala antiteserna som hos Kielland spelar en så oerhörd stor roll och utgör det grundläggande mönstret i hans kompositioner. Hela Garman & Worse är uppbyggt efter detta mönster med växelsvisa bilder av överklasslivet på Sandsgaard och underklassens tillvaro i »west end». Och Apeland konstaterar: »Man får et bestemt inntrykk av att Kielland med vilje legger de skarpt utformede sosiale antiteser till grunn for selve opbygningen av alle sine romaner, med de fordeler og ulemper dette innebærer.» Detta är så sant som det är sagt.

Ifråga om komposition var Kielland en mästare och Apeland belyser instruktivt hans »rammeteknik» i ett annat intressant avsnitt. »Hvor bevisst Kielland arbeider med det kompositoriske, ser man kanskje best av hans innramningsteknikk, den form for identisk gjentakelse som han bruker for å avgrense handlingen i sine böker.» Det gäller t. ex. Garman & Worse som inleds och avslutas med en berömd havsskildring med delvis identiskt lika formuleringar.

Avsnitten om Kiellands natur- och djurskildringar innehåller många intressanta iakttagelser. Kielland var en förnämlig naturskildrare, en realistisk iakttagare som bl. a. studerat »Fader Brehm» ingående som Apeland visar. Här har författaren plötsligt intresserat sig för en av Kiellands litterära källor — med gott resultat. Men Kielland använde också naturen och djuren som symbolelement konstfullt inkomponerade i skildringen för att understryka det ärende, den tendens han vill föra fram. En så-

dan roll har havet i Garman & Worse. Det fogas in i bokens antitetiska komposition och havets renhet ställs i kontrast till människornas skröplighet och uselhet: »Intet er saa rummeligt som Havet, intet saa taalmodigt. Paa sin brede Ryg bærer det lig en godslig Elefant de smaa Puslinger, der bebo Jorden; og i sit store kjølige Dyb eier det Plads for al Verdens Jammer.»

Owe Apeland har med sin bok Alexander L. Kiellands romaner brutit en ny väg i forskningen om Alexander Kielland. Många av de resultat han kommit till är ovedersägliga. Det är inte för mycket sagt att boken i hög grad berikat inte bara forskningen utan också bilden av Kielland som konstnär. Konstnärsskapets innersta kärna kommer väl ingen analys åt, hur fin den än är. Apelands stora förtjänst är att han kommit så nära som det sannolikt är möjligt. Och det är ett högt betyg.

Nils Erik Bæbrendtz

Perspektiv på Röda rummet. Dokument och studier samlade av Erland och Ulla-Britta Lagerroth. Rabén & Sjögren. Uddevalla 1971.

När Ulla-Britta Lagerroth, huvudredaktör för Rabén & Sjögrens »perspektivböcker», har låtit en av de första volymerna i serien handla om Strindbergs Röda rummet, har hon gjort ett utmärkt val. Få svenska böcker har blivit så lästa, omskrivna och genomanalyserade. Redaktörerna för *Perspektiv på Röda rummet*, Erland och Ulla-Britta Lagerroth, har haft ett mycket rikt material till sitt förfogande.

Liksom de danska »verkböckerna», en av förebilderna till Rabén & Sjögrens serie, innehåller *Perspektiv på Röda rummet* inte bara ett antal specialuppsatser kring det valda verket utan också uteslutna partier, författarkommentarer, brev, recensionier och ett par sentida kritikers värderingar av det. (Finns det inga moderna författare som uttalat sig om Röda rummets betydelse för dem?) Vidare har redaktörerna påpassligt nog fått med ett par uppsatser om TV-dramatiseringen av romanen; dessa bidrag är för övrigt de enda som är helt ny-skrivna. Utgivarna har på detta sätt lyckats belysa Röda rummet från de mest skiftande synvinklar. Varje bidrag har försetts med en pedagogisk introduktion, författad av redaktörerna eller — i några fall — av bidragsgivarna själva.

Perspektiv på Röda rummet inleds med några avsnitt som aldrig kom med i trycket, men som på ett intressant sätt belyser inte bara Arvid Falk utan också Strindbergs håll-